

Frans Kellendonk (1951-1989). Gods blinde handlanger

Frans Kellendonk was op zijn heel eigen en oorspronkelijke manier katholiek. De kerkhistoricus Peter Nissen brengt hem in een artikel over literaire bekeerlingen bij de herintreders onder, ‘sluimerende katholieken die weer min of meer ontwaakt zijn’.¹ Hij onderscheidt ze van de echte bekeerlingen die van huis uit ‘niks’ waren, zoals Vonne van der Meer en Willem Jan Otten. De motieven van katholieke herintreders of bekeerlingen kunnen zeer uiteenlopen. Ze worden mede bepaald door de tijd en de culturele situatie waarin ze hun rol spelen. Rond 1900 deed zich een (door Paul Luykx uitvoerig beschreven²) golf van katholieke bekeerlingen onder kunstenaars en intellectuelen voor, zoals met name Frederik van Eeden, J.C. van Schagen, Wouter Paap, Hélène Nolthenius.

Deze groep werd beheerst door ongenoegen over de moderniteit, door een romantische hang naar ‘poëzie, kleur, warmte’ en door bewondering voor de ouderdom van het historische instituut van de kerk. In vergelijking daarmee zijn de recentere toetreders postmodern gemotiveerd. Wat hen fascineert is veeleer de Onmacht die het katholiek geloof predikt. Het is een geloof dat, om met Willem Jan Otten te spreken ‘uiteindelijk een luisterloze Man van Smarten beaamt – wat een tergende paradox is’.³ Deze onmachtige God wordt niet gekend – voorop staat eerder de ervaring ‘gekend te worden’.

Passen we deze onderscheiding op Kellendonk toe, dan valt van beide golven iets bij hem vast te stellen. Hij is geraakt door de achteloosheid waarmee de religieuze

Grote Woorden terzijde zijn geschoven; hij vraagt zich af hoe het multiculturele ideaal een samenhangende, door een metafysisch doel beheerste samenleving zou kunnen vormen; hij stelt het eenzijdige rationalisme en de obsessie door geld aan de orde; hij vindt het mannelijk ideaal van vergeestelijkte toewijding aan wetenschap of kunst veel te dominant. En voor dat alles grijpt hij naar een tegenwicht: de wereld van het christelijke, katholieke geloof.

Maar hij blijft in dat alles een ironische postmodern die distantie betracht en ambigu blijft, 'een laat-postmoderne auteur', aldus Thomas Vaessens, hoogleraar Nederlandse letterkunde, die 'zonder de postmoderne ontmaskering van de oude zekerheden ongedaan te willen maken, zoekt naar een derde weg'.⁴ Ik kom daarop terug, maar zal eerst enkele van Kellendonks in dit opzicht belangrijkste publicaties langsaan.

EEN VERWEESD GEVOEL

Frans Kellendonk heeft zijn situatie en die van zijn generatiegenoten wel als die van 'culturele weeskinderen' getypeerd, 'in moreel en levensbeschouwelijk opzicht ontwortelden'.⁵ In een zelfgeschreven interview noteerde hij:

Er is geen organische band met een levende traditie. Dat gevoel van 'helemaal alleen opnieuw te moeten beginnen', zoals ik het genoemd heb in *Bouwval* (1977), dat verweesde gevoel, dat is volgens mij wat mijn verhalen ten diepste gemeen hebben.

De manier waarop Kellendonk zichzelf hier situeert, is typisch voor hem. Hij blijft niet bij een persoonlijke beleving staan, maar plaatst deze binnen een cultuurfilosofische typering van de periode waarin hij leefde en opgroeide. Een reflexieve, denkende schrijver was hij van nature.

Hij groeide op in de jaren vijftig, in de sfeer van de katholieke verzuiling in het van oudsher katholieke Brabant,

werd zoals vele van zijn generatiegenoten meegetrokken door de al het oude onvanzelfsprekend makende dynamiek van de jaren zestig, ging studeren aan de in die periode door een strijdbare en linkse studentenbeweging beheerste Nijmeegse universiteit. Hoe onafhankelijk van geest hij was, blijkt uit het feit dat hij juist in deze tumultueuze jaren steeds sterker geïnteresseerd raakte in de door tallozen terzijde geschoven christelijke traditie. Zijn correspondentie laat zien dat theologische kwesties hem in toenemende mate gingen boeien en dat hij zelfs overwoog theologie te gaan studeren.⁶ Een verwante geest trof hij in Oek de Jong die weliswaar van gereformeerde afkomst was, maar het ontworteld-zijn met hem deelde. Niet lang na Kellendonks vroegtijdige dood schreef Oek de Jong in een artikel in *NRC Handelsblad* van 23 februari 1990 over 'de stotter- en hapergesprekken' die zij met elkaar voerden, en waarin ze het verweesde gevoel met elkaar bleken te delen. En beiden zochten ze oriëntatie in wijsgerig-religieuze ideeën.

We werden ook in deze richting gedreven door wanhoop over de catastrofale ontwikkelingen in een wereld die beheerst wordt door de macht van het getal en het geld, en zichzelf vernietigen wil. Mijn belangstelling voor de psychologie van het boeddhisme viel bij mijn gespreksgenoot niet in de smaak. Dat was maar exotisch toerisme! Hij hield zich liever bezig met de Kerkvaders en de beeldspraak van de grote christelijke mysteriën, als daar zijn Zondeval, Verdrijving uit het Paradijs, Kruisiging en Genade. Sceptis en vrolijk gehinnik te over bij dit ons ernstig streven naar een *Umwertung* van oud gedachtengoed.

KELLENDONKS OEUVRE

Beeld en Gelijkenis (1983). In 1983 verschijnt *Over God*, een bundel verhalen op initiatief van Jeroen Koolbergen, van uitgeverij Tabula.⁷ Er staan bijdragen in van zeven op dat

moment jonge auteurs die zich weer diepgaand met religie inlaten. Onder hen ook Frans Kellendonk. In zijn bijdrage spreekt hij met ironie over zijn religieuze achtergrond, 'in de praktijk van alledag een kwestie van centen en stuivers. Door te sjacheren om een handjevol geld kwam je erachter wat een onbegonnen werk het is om zonder Gods genade de eeuwige zaligheid te verdienen.' Hij leert ervan dat hij hoogstwaarschijnlijk 'onontvankelijk is voor de gave des geloofs.' Maar hij ontwikkelt wel degelijk een godsbegrip, aanleunend tegen David Hume en Gilbert Keith Chesterton.

Er is geen noodzaak in de voortgang der dingen. Ieder ogenblik is een wonder, telkens opnieuw. God is in deze samenhang de Schepper, de Kunstenaar. En zoals iedere kunstenaar wordt hijzelf gaandeweg geschapen door wat onvoorzienbaar tot stand komt. 'God is bezig door mij zichzelf te scheppen.' Kellendonk beseft omgekeerd hoe verre gaand zijn geest door de wereld van het geloof in beslag is genomen.

Intussen voegt ieder verhaal dat ik schrijf zich ongemerkt naar de ritus van de éne, heilige, katholieke en apostolische Kerk, zoals ik die jarenlang minstens eenmaal per week heb meebeleefd. Hersenspoeling? Ik denk liever dat ik, een ongelovige, toch Gods werk doe, dat ik Zijn blinde handlanger ben en door mijn werk mezelf schep naar Zijn beeld en gelijkenis, zoals Hij Zichzelf scheidt door mij. Misschien, denk ik nu (en mijn onbehagen wordt zo groot als de kosmos), twijfelt God wel net zo hevig aan Zijn schepping als ik twijfel aan Hem, en is werkelijk geloven pas mogelijk in het Nieuwe Jeruzalem, waar Hij en ik één volmaakt lichaam zullen zijn.⁸

Idolen (1987). Deze tekst, oorspronkelijk een lezing in de Balie te Amsterdam (februari 1986), verscheen in de bundel *De veren van de zwaan*, 1987 (p. 847-860). Het is een belangrijk en intrigerend stuk over het tweede van de tien ge-

boden: 'Maak geen godenbeelden, geen enkele afbeelding van iets dat in de hemel hier boven is of van iets beneden op de aarde of in het water onder de aarde.' Kellendonk legt dit uit als een verbod op het *realisme* van gelovigen die beelden van het onbekende menen te kunnen maken en in het algemeen van ieder die ervan uitgaat 'dat we weten waarover we het hebben'. Hij is ervan overtuigd dat dit een bijgeloof is: 'de werkelijkheid is voor elk wat wils' (p. 851). Realisme wordt door machtsverlangen gedreven, het is de verwerkelijking van een verholten wensdroom. Het tweede gebod wijst ons op de waarde van ironie: 'We doen net alsof we weten waar we het over hebben, en we vergeten geen moment dat we maar doen alsof' (p. 859). Oprecht veinzen noemt hij dit, in onderscheid van de geveinsde onwetendheid van Socrates. We weten het echt niet, maar zijn overtuigd van de waarde van het doen alsof: 'de gekunstelde vormen zijn mij het liefst' (p. 860).

Eerlijk gezegd kan ik me de geestesgesteldheid van de gelovige alleen als ironie indenken, niet als het hogere inzicht van een bevoorrechte. De gelovige heeft met nog wat gelijkgestemden God verzonnen, en met hun allen doen ze vervolgens alsof die nuttige fictie echt bestaat. Maar ze zouden vierkant van hun geloof afvallen als Hij binnenkwam en zei: 'Hier ben Ik.' (p. 859).

Geschilderd eten (1987). In 'Geschilderd eten', een reeks openbare colleges te Groningen (november 1987), gaat Kellendonk het meest indringend in op theologische kwesties, naar aanleiding van Vondels *Altaergeheimenissen*. Hij spreekt over de religieuze en theologische waarde van beeldspraak (p. 890-893). Ook spreekt hij over de heilige mis als een vorm van theater, die evenals alle kunst haar eigen realiteit en beoordelingsregels creëert. Zelfs levert hij commentaar bij de berijmde speculatieve theologie die in Vondels tekst aan te treffen is: 'God kan alles, dus kan hij ook wel doen alsof hij brood en wijn is' (p. 906). Door die

laatste formulering kritiseert hij Vondels rationalistische onbegrip ten aanzien van de betekenis van metaforiek en theater.

En tenslotte is er het Naschrift, door Jaap Goedegebuure als een 'allerpersoonlijkst stuk' en als Kellendonks 'testament' betiteld.⁹ Hij stelt zich daarin de vraag of hij nu eigenlijk gelooft in de God van Vondel. Hij typeert zich in dat verband als een 'overtuigd aanhanger van de rede', zonder ooit rationalist te zijn geworden (p. 928). De laatstgenoemde gelooft immers in de transcendente waarheid van een wereld die tot formele relaties reduceerbaar is. Maar ook de waarheid behoort tot de aloude transcendentalia ofwel Grote Woorden (het Ware, het Goede, het Schone) die inmiddels ontmaskerd zijn. Het gaat erom, zo vervolgt hij in nietzscheaanse geest, die woorden hun levensontkennend karakter te ontnemen en ze te nemen voor wat ze zijn: uitingen van verlangen.

De religie van de hemel moet een religie van de aarde worden. Geloof is dan geen zekerheid, maar schepping. Betekenis wordt dan niet ontdekt, maar gegeven. Oorsprong en doel staan niet buiten de geschiedenis, het zijn verzinsels die de geschiedenis van binnenuit vorm geven. Het goede bestaat niet, niet in de hemel en ook niet hier, tenzij het gedragen wordt door een voortdurende reeks van goede daden. Heilig is wat geheiligd wordt en God troont op de gezangen van de mensen (p. 933-934).¹⁰

Theologen en godsdienstfilosofen hebben deze door Kellendonk aangereikte thema's, in het bijzonder dat van de ironie, opgepakt en er commentaar op geleverd. De protestantse theoloog H.M. Kuitert kwam in een artikel in dagblad *Trouw* tot een tamelijk massieve afwijzing van Kellendonks ironie en de toepassing daarvan op het geloof.¹¹ Kellendonk behoort, zo merkt hij op, tot de slachtoffers van een leerstellige kerk. In verzet daartegen zoekt hij zijn oplossing in het ironische verlangen. Maar gelovigen doen niet alsof, ze investeren hun ziel en zaligheid juist

in hun (weliswaar te allen tijde voor verbetering vatbare) zoekontwerp. De Nijmeegse filosoof Paul van Tongeren haalde daarentegen de positieve functie van de ironie naar voren.

De ironie gaat samen met het religieuze verlangen en versterkt dit in zekere zin. Ze kritiseert alle stellingen waarin het verlangen stolt, maar bevordert door deze kritiek de herleving en de vernieuwing van het verlangen. In *Mystiek lichaam* en eerder al, in *Letter en geest*, waarin de uitdrukking ‘mystiek lichaam’ het eerst opdook, onderstreepte Kellendonk dat iedere verwerkelijking van het verlangen, iedere reële gemeenschap gewantrouwd en zelfs bespot moet worden. ‘Het verlangen naar echte gemeenschap wordt slechts werkelijk levend gehouden in het oprechte veinzen van kunst en geloof: in de metafoor van het mystieke lichaam, in de artistieke schijn die zich steeds van zijn eigen schijn en kunstmatigheid bewust blijft.’¹²

De filosofische interpretatie van Van Tongeren spreekt me het meest aan en blijft ook het dichtst bij de bedoelingen van Kellendonk. Toch is een keuze buitengewoon moeilijk. Want Kuitert heeft een statistisch gelijk in zijn verwijzing naar de ongeveinsde betrokkenheid van ‘echte’ gelovigen. De een haalt de overgave naar voren, de ander het verlangen, de een onderstreept het enthousiaste engagement, de ander haalt de noodzaak van zelfrelativering naar voren. Laten we het erop houden dat in de realiteit van het geloof beide kanten vertegenwoordigd moeten zijn, of – beter wellicht – dat een heen en weer gaande beweging tussen de ene en de andere positie uitermate wenselijk is.

MYSTIEK LICHAAM

Kellendonks eerder gememoreerde belangstelling voor de christelijke leer blijkt al direct uit de titel van zijn bekendste en meest controversiële roman: *Mystiek lichaam* (1986).¹³ Het leerstuk van het ‘corpus mysticum’ maakt het hem mogelijk om enkele thema’s die hem fascineren met elkaar

in verband te brengen en ze tevens in een cultuurhistorische context te plaatsen: de offerende liefde en de lichamelijke, de vraag naar de ware gemeenschap, het thema van de aardse spiritualiteit.¹⁴

Door historici is erop gewezen dat de uitdrukkingen ‘mystiek vlees’ en ‘mystiek lichaam’ oorspronkelijk op het mysterie van de eucharistie betrekking hadden. Pas gaandeweg en langs vele moeilijk traceerbare wegen raakten ze in gebruik als aanduiding voor de kerk.¹⁵

De Lubac constateert dat de aarzelingen en bezwaren die van diverse zijden tegen deze toepassing naar voren werden gebracht, definitief ter zijde werden geschoven door de publicatie van de encycliek *Mystici corporis* van Pius XII in juni 1943.¹⁶ Dat neemt niet weg dat het historisch en systematisch onderzoek werd voortgezet. In het bijzonder besepte een groeiend aantal theologen dat de dreigende quasi-identificatie van de kerk met Christus moest worden afgeweerd. In de discussies rondom het Tweede Vaticaans Concilie speelden enerzijds de thematiek van de gemeenschap en de eenheid in Christus, met als belangrijk sleutelbegrip dat van het ‘volk Gods’, anderzijds de sacramentele verwijzing naar de door de zichtbare kerk betekende werkelijkheid van het lichaam van Christus, ieder een hoofdrol. Langs beide wegen werd een eenvoudige identificatie van de kerk met Christus, onder beroep op het concept *mysticum corpus Christi*, uitgesloten.¹⁷

Het is opvallend dat de hoofdthema's die in de theologische discussie over het mystieke lichaam te onderscheiden waren – die van de eenheid van het lichaam van Christus en de door zijn aanwezigheid geconstitueerde gemeenschap enerzijds, die van de eucharistie en de verwijzing naar het lijden van Christus anderzijds – in zekere zin terugkeren bij diverse romanschrijvers. Over gemeenschap en eenheid gaat het in Kellendonks roman, het eucharistische aspect domineert bij Gerard Reve (verspreid over diverse boeken) en Désanne van Brederode (*Ave Verum Corpus*, 1994) – terwijl bij alledrie de verbinding van spiri-

tualiteit en erotiek opvalt. In het licht van de geschiedenis van het begrip *corpus mysticum* is vooral dat laatste opmerkelijk. Want behalve de tendens tot vereenzelviging van het mystiek lichaam met de zichtbare kerk, trad daarin ook een ascetische tendens naar voren.¹⁸

Wanneer de literaire auteurs zinspelen op elementen van de leer van het mystieke lichaam, schuiven ze dit traditioneel-kerkelijke ascetisme ter zijde. In feite ligt daarin het meest polemische aspect van hun toeëigening van het dogma. Het meest frequent, exhibitionistisch en autobiografisch uitte zich in deze zin Gerard Reve, die in zijn *Moeder en Zoon*, gepresenteerd als de ‘geschiedenis van mijn nadering tot en omgang met wat men *geloof* noemt’, het geloof als ‘het vermogen tot onvoorwaardelijk liefhebben’ definieerde en dit concretiseerde door een levendige schildering van scènes van invocatie en adoratie in combinatie met masturbatie.¹⁹

De roman *Mystiek lichaam* is een briljant amalgaam van verhaal, parodie en essay. Hij werd in hoge mate voorwerp van controverse. Die controverse kwam echter niet zozeer voort uit vrome ergernis over de representatie van het mystiek lichaam in dit boek, als wel uit moreel correcte afkeer van de manier waarop over joden en homoseksuelen werd gesproken.

Met ‘mystiek lichaam’ werd in dit boek in feite de eenheid van allen – doden, levenden, nog ongeborenen – in Christus aangeduid. In de roman zelf wordt deze christocentrische formulering niet gebezigd, wel die van het huwelijk tussen hemel en aarde, het verbond van God met zijn volk, die symbolen zijn van het huwelijk tussen man en vrouw, geest en vlees. Dit goddelijk verbond wordt realiteit in het huwelijk van dochter Magda met de jood Pechman en haar daaruit resulterende zwangerschap van het kind dat zijzelf haar eniggeborene noemt en impliciet met Christus identificeert (p. 357, zie ook p. 392). Die realiteit van vruchtbaarheid en voortgaande geschiedenis roept onverzoenlijke afgunst op in haar vader A.W. Gijselhart

en haar broer Leendert, die verlaten achterblijven maar bovendien beiden – de vader door zijn materialisme, de broer door zijn estheticisme – dienstbaar zijn aan onvruchtbare idealen van gemeenschap: ‘het achtergebleven vlees had geen geschiedenis meer’ (p. 450).

Het vaderlijk huis waaruit Magda vertrekt heet veelbetekend de Doornenhof. In dit door eenzaamheid getekende huis wijdt vader A.W. zich aan het verzamelen van bezit en de eredienst van het geld. ‘Geld houdt het verlangen heel, het is hebben en verlangen ineem, het verleent de vrek de eeuwige jeugd die de dichter ontleent aan zijn woorden’ (p. 304). Met dubbelzinnig verlangen wacht hij op de thuiskomst van zijn dochter, ‘geen betere oudedagsreserve dan een lelijke dochter’ (p. 320). Voor zoon Leendert functioneert de kunst als een gotische kerk, waarin steen buigt voor maagdenvlees (p. 345-346) en naar onsterfelijkheid wordt gestreefd. Hij is tevens homoseksueel – evenals, overigens, de auteur Kellendonk zelf – en staat ook uit dien hoofde vreemd ten opzichte van de geschiedenis van het vlees. Zijn wereld is er een waarin de eeuwige jeugd vereerd wordt. Zijn zuster benijdt hij met ware ‘baarmoedernijd’ (p. 388) en hij meent ‘dat sterven en dood iets van vrouwen’ is (p. 389).

Tenslotte is er de door haar joodse echtgenoot bezwan-gerde dochter Magda. Dat haar echtgenoot jood is, kan geen toeval zijn; naar bekend voltrekt de heilsgeschiedenis zich voor joden immers in de voortgang der geslachten en zou ze op grond daarvan inderdaad als een geschiedenis van het vlees getypeerd kunnen worden. Magda, door vader en zoon ‘Prul’ genaamd, maakt van haar baarmoeder een wapen om een bres te schieten in de gevangenis waarin haar vader zichzelf en anderen opsluit (p. 356). Leendert, bij wie een mysterieuze ziekte wordt vastgesteld,²⁰ spreekt een dubbelzinnig Weesgegroet tot zijn zuster uit en bezingt haar als ‘toren van het vlees dat altijd het laatste woord heeft’ (p. 387).²¹ Aan het eind van het boek, nadat Magda vertrokken is, zingt hij zijn hoogliedje aan de dood,

een lied van seksuele zelfvervloeking: 'Doodsrozen zullen ontspruiten aan mijn doornenstam' (p. 451).

Kellendonk zag het als taak van de schrijver om zich in te laten met de problemen van de samenleving en haar utopieën te wegen. Hij gaf in *Mystiek lichaam* uiting aan het verlangen naar een meer organische samenleving.²² Desondanks valt aan de roman geen coherente maatschappijvisie, levensbeschouwing of ecclesiologie te ontleen. De geschiedenis die erin verteld wordt maakt slechts dilemma's zichtbaar. Het verlangen naar eenheid heft het legitieme verlangen naar individualiteit en onderscheid niet op. 'Distinctiedrift is levensdrift. Eenheidsdrift is doodsdrift', aldus het motto van het derde deel van *Mystiek lichaam*.²³ De afkeer van joden en vrouwen die sommige van Kellendonks personages uitdragen, zijn extreme uitingen van distinctiedrift, maar tegelijkertijd ook uitingen van haatdragende exclusie en doodsdrift.

Ditzelfde geldt voor de zelfhaat van de homoseksuele Leendert en voor de parodistisch geschilderde werelden van het geld en de kunst. Het verlangen naar een 'organisch' mystiek lichaam is het verlangen naar een onbereikbare, misschien zelfs onmogelijke balans. Dat het mystiek lichaam een symbool van *onmogelijk* verlangen zou kunnen zijn, is een besef dat tot het eind toe dreigend aanwezig blijft. De garantie dat dit verlangen tot vervulling zal komen of zelfs maar vervulbaar is, valt niet te geven. In de lofzang die Leendert tot zijn zwangere zuster richt ontbreekt dan ook niet het sarcasme: 'toren van het vlees dat *altijd* het laatste woord heeft' (p. 387).

Op dit punt doet zich echter een complicatie voor. Ze kondigde zich aan in de dilemma's van Kellendonk. 'Eros' is niet gevrijwaard van deformaties. Hij kan bijvoorbeeld, om met Kellendonk te spreken, door distinctie- of door eenheidsdrift worden beheerst. In het eerste geval wordt er weliswaar enthousiast geleefd en bemind, maar worden zij die de eigen levenswil in de weg staan uitgesloten en afgewezen. In het tweede geval domineert het streven

naar eenheid, maar verliest het tot eenheid gebrachte leven zijn kracht en perspectief. Het leidt tot een niet vitale of zelfs door doodsidealen geobsedeerde cultuur. In geen van beide gevallen kan de idee van het mystieke lichaam een bevrijdende rol spelen - een rol dus die ertoe zou kunnen leiden dat 'de geschiedenis van het leven' nieuwe impulsen ontvangt en voortgang vindt.

Deze diepzinnige beschouwingen werden in de receptie van Kellendonks roman niet begrepen. Zijn cultuurhistorische opposities werden als morele oordelen en schuldtoewijzingen opgevat. Kellendonk sprak over fundamentele driften die ons gedrag en de geschiedenis beheersen, over de met voortplanting verbonden distinctiedrift enerzijds, de in zichzelf gekeerde eenheidsdrift anderzijds. De laatste belemmert de vitaliteit van de geschiedenis en sluit de toekomst af. Door de terminologie die Kellendonk koos - die van gezond en ziek, leven en dood - was het niet onbegrijpelijk dat in eerste instantie misverstanden ontstonden. Maar dat geofende lezers, namelijk boekbesprekers, hem van homohaat en antisemitisme gingen beschuldigen, was verwijtbaar. Het was een gevolg van onnauwkeurig lezen. Als zo vaak won de moralistische behoefte zich oordelend boven een ander te verheffen, het van het verlangen om te begrijpen wat er geschreven stond. En dat laatste was het dat Kellendonk, als de onderzoekende schrijver die hij was, meer dan iets anders bezielde.

In het al eerder vermelde *NRC*-interview verdedigde Kellendonk zich scherpzinnig tegen deze aantijgingen. 'Ik heb in dit boek een aantal tegenstellingen zoals lewendood, kunst-voortplanting, lichaam-geest neergezet. Ik suggereer niet dat ze te maken hebben met een andere tegenstelling, die tussen Goed en Kwaad.' En hoewel hij duidelijk maakt dat hij van de toen nog bestaande universitaire homostudies in wetenschappelijke zin weinig verwachtte, levert hij er een boeiende literatuurwetenschappelijke bijdrage aan - waarbij in het voorbijgaan essentiële

dingen over hemzelf en zijn eigen schrijverschap duidelijk worden. ‘Ik heb ontdekt dat homoseksualiteit parodie is. (...) Wat dat betreft is *Mystiek lichaam* een door en door homoseksueel boek, het staat vol met parodieën, op heilige teksten vooral. Het bereikt zijn hoogtepunt in een navrante parodie op het Hooglied, waarin de Dood als bruidgom verwelkomd wordt. De zoon van Gijselhart, die dat hooglied op de dood aanheft, beseft dat hij geen deel kan hebben aan het mystieke lichaam. Hij kan wel zingen. Hij zou schrijver kunnen worden.’

Ook antisemitisme werd Kellendonk door verscheidene, op dat moment invloedrijke, critici voor de voeten geworpen. Inmiddels zijn de brieven gepubliceerd die Kellendonk aan zijn beoordelaars stuurde. Die brieven lezend, schaam ik me achteraf voor het feit dat ik toen, dertig jaar geleden, alleen een persoonlijke brief ter ondersteuning heb gestuurd. Want de publieke aanvallen die hij te verduren kreeg waren ongehoord fel. Tegen Aad Nuis (*de Volkskrant*) brengt hij in dat je het probleem van het racisme niet uit de wereld helpt door heel hard foei! te roepen. ‘Veel belangrijker is het om de psychische en sociale mechanismen bloot te leggen die tot racisme leiden, om de mensen iets meer van zichzelf te laten begrijpen. Dat heb ik geprobeerd en dat is wat jij weerzinwekkend vindt.’²⁴ In nog wat preciezere bewoordingen schrijft hij aan Carel Peeters (*Vrij Nederland*): ‘Antisemitisme is volgens mij geen racisme (er bestaat geen joods ras, het joodse volk is een geloofsgemeenschap): antisemitisme is de doodsdrijf van onze beschaving in zijn meest gruwelijke en concrete vorm.’²⁵

Frans Kellendonk werd zodoende een omstreden auteur, op een manier die hij zichzelf geenszins gewenst had. Zijn geval staat allerm minst op zichzelf. Er zijn vele auteurs te noemen die evenals hij op religieuze of morele gronden, gewild of ongewild, onder vuur kwamen te liggen – in het bijzonder wanneer zij zich geestverwant met het katholicisme betoonden (Frederik van Eeden, Henriëtte Roland

Holst, Gerard Reve, Willem Jan Otten). Die controversialiteit heeft verreikende historische wortels. Vanaf het begin van de Nederlandse republiek, in de zestiende en zeventiende eeuw, was religie weliswaar in een opmerkelijke diversiteit voorhanden, maar vormde ze te allen tijde ook een bron van onenigheid. Het publieke debat in andere Europese landen, zoals Frankrijk en Duitsland, werd in deze eeuwen vaak door filosofen en literatoren gevoerd. In Nederland gaven theologen de toon aan, tot ongeveer 1960. Zij bestreden elkaar, maar keerden zich ook tegen cultuurdragers die zich minder of anders religieus geïnteresseerd betoonden.

Een sprekend voorbeeld van dat laatste was de theologische polemiek die rondom het in 1946 verschenen essay *De toekomst der religie* van de uiterst productieve auteur Simon Vestdijk ontstond. In dit briljante essay wees hij met een keur van vaak psychologische argumenten het metafysisch projecterende godsgeloof af. Een dergelijk geloof kon in zijn visie niet tot iets anders leiden dan tot gebrekige zelfkennis en morele hypocrisie. Toekomstmogelijkheden zag hij daarentegen in de introspectieve religiositeit van het hindoeïsme en het boeddhisme. Hij was, met andere woorden, niet atheïstisch of antireligieus gestemd op de manier waarop andere literaire critici dat waren (zoals voor hem Menno ter Braak, na hem Willem Frederik Hermans). Maar hij werd desalniettemin heftig bekritiseerd, in het bijzonder door christelijke theologen en kerkelijke woordvoerders. Zo riep de een uit dat Vestdijks boek een volkomen mislukking was, en betreurde de ander dat Vestdijk geen goede catechisatie had gevolgd.²⁶ Kellendonks overwegingen lagen niet onder het spervuur van theologen, maar onder dat van seculiere literatuurcritici. De intellectuele machtsverhoudingen waren verschoven – maar de religieuze controverse bleef.

BESLUIT

Frans Kellendonk is helaas niet ouder dan 39 geworden. Zijn oeuvre is daardoor klein in omvang gebleven, maar kenmerkt zich door stilistisch raffinement en een uitzonderlijke diepgang. In het bijzonder treft het de lezer door de oorspronkelijkheid waarmee het potentieel van de religieuze verbeeldingskracht wordt aangeboord. In een post-traditioneel intellectueel klimaat maakt men zich daardoor al spoedig verdacht, in het bijzonder in de Nederlandse context waarin talrijke religieuze controverses de eeuwen door beslag hebben gelegd op de intellectuele energie van denkers en dichters. Kellendonks betrekkelijk onbevangen omgang met de traditie riep weerstanden op. Ook hemzelf verbaasde, retrospectief, de mate waarin religieuze symbolen in zijn boeken werkzaam bleken te zijn geweest. Hij overwoog de mogelijkheid dat zijn katholieke opvoeding hem in dat opzicht parten speelde. Maar hij liet daarop volgen:

Ik denk liever dat ik, een ongelovige, toch Gods werk doe, dat ik Zijn blinde handlanger ben en door mijn werk mezelf schep naar Zijn beeld en gelijkenis, zoals Hij Zichzelf schept door mij.²⁷

Wat uit deze passage in ieder geval blijkt is dat van afgeronde identiteiten geen sprake kan zijn, niet wat God en evenmin wat hemzelf betreft. Die identiteiten zijn in ontwikkeling en scheppen elkaar. Geeft dit alles dan toch voldoende grond om Frans Kellendonk een katholiek auteur te blijven noemen? Ik denk het wel, maar verwijst naar de openingzin van dit artikel. Voor het overige vertrouw ik deze kwestie toe aan degenen die de definitie van katholicisme in beheer hebben. Als de ironische, zichzelf ongelovig achtende, homoseksuele, hyperkritische, vrijmoedig uit de traditie puttende auteur die Kellendonk was met een *nihil obstat* begroet wordt – dan zij het zo.

NOTEN

- 1 P. Nissen, 'Nog nooit zo vrij gevoeld. Willem Jan Otten en zijn keuze voor het katholicisme', in: J. Goud (red.), *Het leven volgens Willem Jan Otten. Redenen van het hart*, Klement, Zoetermeer 2013, p. 59.
- 2 P. Luykx, 'Daar is nog poëzie, nog kleur, nog warmte'. *Katholieke bekeerlingen en moderniteit in Nederland 1880-1960*, Verloren, Hilversum 2007.
- 3 Willem Jan Otten, *Het wonder van de losse olifanten. Een rede tot de ontwikkelden onder de verachters van de christelijke religie*, Van Oorschot, Amsterdam 1999, p. 35.
- 4 Th. Vaessens, *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement*, Vantilt, Nijmegen 2009, p. 115.
- 5 Ibidem, p. III.
- 6 Zie Frans Kellendonk, *De Brieven* (Oek de Jong en Jaap Goedegebuure, red.), Querido, Amsterdam 2015, p. 302 (een brief van 26 mei 1982), en ook p. 432-435, als hij zich in 1987 met Vondels *Altaergeheimenissen* gaat bezighouden.
- 7 J. Koolbergen (red.), *Over God*, Tabula, Amsterdam 1983, met bijdragen van Kester Freriks, A.F.Th.van der Heijden, Oek de Jong, Joyce & Co., Frans Kellendonk, Nicolaas Matsier, Doeschka Meijsing.
- 8 Frans Kellendonk, *Het complete werk*, Meulenhoff, Amsterdam 1993⁴ (oorspr. 1992), p. 846. De overige verwijzingen naar dit werk staan tussen haken in de hoofdtekst.
- 9 J. Goedegebuure, *Nederlandse schrijvers en religie 1960-2010*, Vantilt, Nijmegen 2010, p. 56.
- 10 Voor de bron van dat laatste, ben ik zo vrij te verwijzen naar het NRC-interview door H.M. van den Brink (9 mei 1986), waar de remonstrantse ds Goud wordt genoemd als aandrager van deze bijbelreferentie (Psalm 22, 4 NBG, gewijzigd): 'Die (sc. psalmregel, JG) zegt precies wat ik bedoel.'
- 11 H.M. Kuitert, 'Weer honderd Kellendonken erbij', in: *Trouw*, 20 februari 1999.
- 12 P. van Tongeren, 'Ironie en verlangen. Over geloof, gemeenschap en geschiedenis', in: Ch. de Cloet, T. Hermans en A.

- Meinderts (red.), 'Oprecht veinzen.' *Over Frans Kellendonk*, Meulenhoff/Letterkundig Museum, Amsterdam/Den Haag 1998, p. 64. Interessant is nog de reactie van de katholieke theoloog Erik Borgman, die onderstreept dat deze kunstmatigheid nieuw zicht geeft op het aardse en gegevene, in zijn artikel: 'De gedaanteverandering van de theologie. Meegesleept door het scheppend geloof van Frans Kellendonk', in: E. Schillebeeckx e.a. (red.), *Breuklijnen. Grenservaringen en zoektochten*, Nelissen, Baarn 1994, p. 199-212.
- 13 Vgl. hierover mijn artikel 'Spirituality and eroticism: Corpus Mysticum in Contemporary Dutch Literature', in: E. Hense, F. Jespers, P. Nissen, *Present-Day Spiritualities. Contrasts and Overlaps*, Brill, Leiden/Boston 2014, p. 141-160.
- 14 Hij vond deze verbindingen terug in de nieuw-testamentische Brieven van Paulus (1 Kor. 12, Efez. 5). Zie daarover J. Goedegebuure, 'Schrijver, priester, politieagent: Frans Kellendonk als cultuurcriticus', in: E. van Boven en P. Verstraeten (red.), *Schrijverstypen. De moderne auteur tussen individu en collectief*, Verloren, Hilversum 2016, p. 189-190 en 193.
- 15 H. de Lubac, *Corpus mysticum. L'eucharistie et l'Eglise au Moyen-Age*, Aubier, Parijs 1948², bijv. 39, p. 115.
- 16 Ibidem, 132-133.
- 17 *Lexikon für Theologie und Kirche* Band 6, lemma 'Leib Christi, II', met verwijzingen naar studies van de theologen N.A. Dahl, F. Malmberg, J. Ratzinger, J. Meyer zu Schlochtern. In Nederland E. Schillebeeckx en A. Houtepen.
- 18 Zie F. Jürgensmeier, *Der mystische Leib Christi als Grundprinzip der Aszetik. Aufbau des religiösen Lebens und Strebens aus dem Corpus Christi mysticum*, Schönigh, Paderborn 1935.
- 19 Gerard Reve, *Moeder en Zoon*, Elsevier/Manteau, Amsterdam/Antwerpen 1980, p. 8, 243, 258-259.
- 20 In de jaren waarin het boek verscheen, eiste de ziekte aids vele slachtoffers, in het bijzonder onder homoseksuelen.

- Ook Frans Kellendonk stierf eraan.
- 21 Eerder toegepast op de zes meter hoge stenen maagd, ‘speciosior sole, met de heiland op haar arm’, in het schip van de gotische kerk van de kunst, 345.
  - 22 Aldus Kellendonks eigen woorden, in het eerder aangehaalde interview door H.M. van den Brink, ‘God troont op de gezangen van de mensen’, in: *NRC Handelsblad*, 9 mei 1986.
  - 23 Te vinden op p. 393. Geciteerd uit het werk van de schrijfster en essayiste Carry van Bruggen.
  - 24 Kellendonk, *De Brieven*, p. 389.
  - 25 Ibidem, p. 391.
  - 26 Opmerkingen van de godsdienstfilosoof De Vos en de dogmaticus Miskotte, aangehaald door de Leidse godsdienstwetenschapper F. Sierksma, die het in een in 1952 verschenen brochure voor Vestdijk opnam, zie zijn *Tussen twee vuren. Een pamflet en een essay*, Reflex, Utrecht 1979, p. 29 en 30.
  - 27 Zie hierboven noot 8.